

УДК 165.75

DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.1.11

Марія-Катерина Павчук,
аспірантка Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
e-mail: katyapavchuk@meta.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2999-8321>

НОВА ХВИЛЯ ПРАГМАТИЗМУ В КОМУНІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті подається короткий огляд прагматичного емпіризму Джеймса, емпіризму Дьюї, неопрагматистських ідей Рорті, огляд метамоделей Крейга щодо теорії комунікації. На основі даного огляду авторка обґрунтовує необхідність радикалізації прагматизму та аналізує його вплив на комунікаційні дослідження. Досліджується теорія комунікації Роберта Крейга, яку він розглядає як практичну дисципліну. Доводиться, що всі теорії комунікації є взаєморелевантними, якщо їх адресують у практичний життєвий світ, в якому «комунікація» вже є багатозначним терміном. Кожна традиція теорії комунікації походить з риторичних посилань на певні загальноприйняті уявлення про комунікації, оскаржуючи інші переконання. Взаємодоповнення та напруженість традицій породжують теоретичний метадискурс, який перетинається з існуючим практичним метадискурсом у суспільстві та потенційно інформує про нього. За попередньою схемою комунікативного поля риторична, семіотична, феноменологічна, кібернетична, соціально-психологічна, соціокультурна і критична традиції теорії комунікації вирізняються властивими способами визначення комунікації та проблем спілкування, метадискурсивними словниками та метадискурсивними загальними поняттями. Запропоновано порівняльну аргументацію між традиціями, розглянуто результати для теоретичної роботи та дисциплінарної практики в цій галузі.

Ключові слова: прагматизм, теорія комунікації, досвід, Крейг, Джеймс.

Прагматична філософія визнана як така, що здатна дати відповіді на сучасні актуальні проблеми і здобула піднесення над традиційними проблемами представників гносеології, а також визначила значне поле інтелектуального та культурного життя сучасності. Існує припущення, що філософія наступного століття впливатиме з цього визнання, і що практика цього виникнення добре ведеться. Більше того, в епоху глобалізації екуменічна філософія є важливим внеском в об'єднанні автономних дисциплін, які перетворюються на міждисциплінарну мережу практики знань; можливо, реанімований прагматизм забезпечить філософську підтримку цьому проєкту.

Метою цієї статті є розгляд комунікаційних досліджень у прагматизмі та їх вплив на інші напрями філософії. Важливість комунікації різного виду у сучасній філософії науки доведена зовсім нещодавно. Сучасна наука має розвинуту систему комунікації між вченими та між організаціями, проте трансформаційні процеси у суспільстві зумовлюють зміни системи комунікації. Саме тому виникає потреба у напрямі філософії, який здатний підлаштовуватись під зміни часу та пропонує сучасні методи та рішення проблем наукової комунікації. Представники неопрагматизму стверджують, що саме філософія прагматизму відповідає названим критеріям у теорії комунікацій.

У статті використовується історичний підхід та герменевтичний, який передбачає проникнення в смисл деяких феноменів у контексті американської культури.

Дослідження комунікації має давню історію та є предметом вивчення у філософії, лінгвістиці, соціології, психології, інформатиці, теорії масових комунікацій, а також у теорії соціальних комунікацій. В Україні філософію прагматизму та неопрагматизму досліджували Ф. Бацевич, А. Богачов, І. Добронравова, В. Єрмоленко, В. Жарких, О. Засенко, К. Климова, Р. Кобець, О. Колісник, С. Кошарний, Т. Кошманова, С. Кримський, М. Култаєва, А. Лой, В. Лук'янець, А. Луцишин, О. Панченко, Н. Полішук, Є. Причепій, В. Рижко, В. Самчук, А. Синиця, А. Тихолаз, В. Чуйко, В. Штанько, В. Ярошовець та ін. Вийшла друком ґрунтовна праця Н. Полішук «Філософія прагматизму» (2012) . Нові тенденції

у вивченні теорії комунікації знаходять відображення у публікаціях фахівців, що вивчають медіа простір, зокрема Т. П. Абакірова, Дж. П. Барлоу, С. В. Бондаренко, П. І. Браславський, О. Є. Войскунський, Д. В. Галкін, О. Гро, Б. Гройс, В. М. Діанова, Д. Деніелс, Л. М. Землянова, М. Кастельс, Н. Б. Кирилова.

Друге прищестя прагматизму, виникнення нових джерел натхнення для філософів з 1970-х років дали поштовх зробити серйозні кроки в комунікаційних дослідженнях. Хоча прагматична думка дуже різноманітно впливала на дослідження академічної комунікації, прагматичні методи та теорії лише в останньому столітті почали формуватись належним чином. Замість того, щоб вважати прагматичну філософію лише другорядним джерелом ідей та інструментів, кілька вчених – дослідників теорії комунікації схвалили прагматизм як центральну комунікативно-теоретичну перспективу. Одна з цих теорій вважається спроможною забезпечити плідну загальну основу для дослідження сучасних комунікативних практик. Роберт Крейг застосовував прагматичну традицію до комунікаційних досліджень. Крейг переглянув свою «метамодель» у такий спосіб, щоб зробити прагматизм центральним у цій галузі. Важливі комунікативні ідеї були озвучені на конференції Nordicom в Акурейрі в серпні 2011 р., а також на сесії прагматизму на конгресі Міжнародної асоціації комунікацій у Сінгапурі в червні 2010 р.

Отже, спробую викласти основні прагматичні ідеї у сфері комунікації. Тут «теорія комунікації» використовується як абревіатура для «теорії соціального спілкування», а далі більше обмежена сенсом, в якому Крейг використовує цей термін. Підсумок зусиль Крейга – це порівняно певна артикуляція ядра прагматизму від теперішньої до комунікаційно-теоретичної точки зору.

Метамодель Крейга має тенденцію певним чином відходити від історично-прагматичної традиції, тому виключає деякі її центральні символи. Однак, враховуючи систематичні цілі Крейга, відзначимо, що його концепція прагматизму виключає той чи інший момент, оскільки він менше переймається історичним тлом, а більше звертає увагу на соціальне середовище теорії комунікації, насамперед її прагматичний компонент. Підхід Крейга є вибірко-вим та обмеженим. Але якщо так триватиме й надалі, то ці виклю-

чення можуть зашкодити спробам використати весь потенціал прагматичної думки і критика стане потужнішою.

Звісно, комунікаційний запит варто розширювати, і саме прагматизм у цьому може допомогти. Ця проблема є особливо актуальною через мінливе становище суспільно-наукової спільноти. Цілком ймовірно, що концепція прагматизму, змальована в метамоделі Крейга, значно вплине на те, як представлена теорія комунікаційної галузі пояснюватиметься у підручниках та антологіях найближчого майбутнього. Таким чином, йдеться про те, як саме поняття «прагматизм» буде зрозумілим і використаним у соціально-наукових комунікативних дослідженнях. Однак слід відзначити, що основний фокус Крейга – це ідентифікація та розвиток. Прагматична традиція в теорії комунікації здатна привнести певну спрямованість та справжню перехресну парадигму дії на новоспечене комунікативно-теоретичне поле. Отже, для того, щоб уважно ознайомитися з конкретною формою, яку має концепція прагматизму Крейга, потрібно спочатку зрозуміти мотиви та принципи, що впливають з його амбітних метамоделей проекту. Це дисциплінарне об'єднання не є очевидним, дослідження комунікації перекидаються переважно на різні сфери гуманітарних наук, а також у галузі технологічних досліджень. Але як науковий предмет комунікацію зазвичай класифікують як суспільну науку.

Конститутивна (від англійського «*constitute*» – конституювати, створювати на законній основі) модель комунікації, за Крейгом, означає, що тут комунікація розуміється як першооснова будь-яких процесів у житті людини і суспільства. Побудувавши конститутивну метамоделю, Крейг прагне побудувати іншу метамоделю, в якій буде порядок розмежування теорій зв'язку першого порядку. Такими теоріями можна вважати ті, які розроблені в межах окремих парадигм. Зауважимо, що у теорій першого порядку комунікація розглядається як похідна від біологічних, психологічних, соціальних чи інших змінних. Незважаючи на гносеологічну різноманітність та розрізнений стан комунікації теорія повинна досягнути певної діалогічної та діалектичної узгодженості шляхом взяття до уваги проблем комунікації у суспільстві та обговоренні альтернативних практичних підходів. Це ґрунтується на уявленні

про те, що комунікація є соціально побудованою практикою, тоді як теорія комунікації є практичним способом участі у суспільному дискурсі про норми цієї практики [5, с. 127].

Значною мірою метамодель, яку можна назвати «метатеорією», як Крейг визнає у своїй відповіді на критику Девіда Майерса [5, с. 232], можна розглядати як розширення концепції Крейга щодо взаємозв'язку між теорією першого порядку і практикою. Відповідно до цього розвиток соціальної практики автоматично супроводжується нормативним дискурсом, який характеризується специфікою дискурсивних практик або способами використання мови у практичних цілях [5, с. 39]. Такий дискурс не є нейтральним відображенням відповідної діяльності. Він є конститутивною частиною практики, оскільки формує стандарти, норми, прийоми тощо, які надають практиці культурної значущості, здатної до соціального поширення та регулювання.

Отже, у цій конститутивній концепції першого порядку кожна теорія, яка розглядається як інтерпретація практичних знань, представляє ідеалізований нормативний стандарт для практики. Після Джеймса [1, с. 32], Крейг стверджує, що кожна модель комунікації також є моделлю для комунікації. Але такі моделі чи теорії самі по собі є вищими порядками, чинність яких залежить від актуальності та значення ідеальних форм практики, які вони тягнуть за собою і з яких складаються.

Отже, теорії комунікації мають бути відкритими для нормативного вивчення другого порядку. Під останніми ми розуміємо метамодель, що формує концептуальне поле для спільного існування моделей першого рівня і виокремлює ті їх аспекти, які можуть бути значущими для розуміння і пояснення конкретної комунікативної ситуації. Метамодель Крейга, таким чином, є теорією теорій, але вона є суто конститутивною. Водночас, як конститутивна модель комунікації першого порядку, яка є практикою ретельного аналізу, – це первинний соціальний процес, завдяки якому наш значущий спільний світ базує сферу обговорення та аргументації щодо теорії комунікації як дискусії про практичні наслідки конституювання самої комунікації по-різному [5, с. 127–128]. Це тягне за собою заперечення абсолютної реальності спілкування як соціальної практики, крім її конститутції у дискурсі.

Як зазначав Майєрс, навряд чи це нейтральна точка зору, оскільки конститутивна перспектива чітко використовується у самій побудові метатеорії. Тому можна стверджувати, що така мета-модель є неспроможною забезпечити необхідний рівень, оскільки критики конструктивізму навряд чи приймуть конституційну підтримку. У своїй відповіді Крейг відкрито визнає це як рефлексивний парадокс, який випливає з прийняття ретельно конституційного поняття теорії комунікації. Як він висловлюється, конститутивна мета-модель «знімається» через соціальний конструктивізм [5, с. 235]. Але загалом прагматично Крейг стверджує, що мета-модель такого типу, яку він передбачив, є найкращою альтернативою досягненню доступних нам міжгалузевих дискусій. Це в принципі можливість виявляти цінності в традиціях, протилежних їх фундаментальним умовам, адже для кожної теорії пропонується певний спосіб конституювання процесу комунікації. За словами Крейга, парадокс означає, що конститутивна мета-модель не може апріорі відкидатися спочатку, упорядкувати моделі комунікації, що суперечать її власним припущенням. Навіть не порушене лінійне передавання моделі виключається зі сфери компетенції, оскільки вони можуть запропонувати практичні методи розгляду комунікації для певних цілей.

Отже, первинне обґрунтування позиціонування конститутивної мета-моделі відкриває широке поле теорії комунікацій як певний ґрунт для ідентифікації пристосування між позиціями, які можуть здатися абсолютно несумісними. Тобто, пропозиція Крейга, як стверджується, може об'єднати ті поля теорій першого порядку, які розходяться, розглядаючи їх як різні способи взаємодії створення комунікацій для реальних цілей. Складова мета-модель корисна тим, що дає величезний, іншими словами, розрізнений масив загальних практичних цілей комунікаційних теорій: висвітлення, виклик та інші багаті щоденні бесіди про проблеми та практики спілкування. Конституційна мета-модель будує цілісне поле, інтерпретуючи різні теорії комунікацій. Крім того, як було запропоновано, прийняття конститутивної метаперспективи має інструментальний мотив. Саме така перспектива надає в наше розпоряджен-

ня загальну суму похідної практичної величини, здатної до будь-якої теорії комунікації.

Можливо, ця точка зору обстоює те, що конститутивна метамоделі має бути поєднаною попередньо в тому сенсі, що вона може визначити кожну теорію комунікації хоча б евристично. Крім того Крейг обґрунтовує постулювання метамоделі, з якої випливає підхід, який може пояснити вирішальні відмінності між такими факторами справжньої моделі першої комунікації, які він формулює схематично. Кожна перспектива концепції класифікується відповідно до її унікального комунікаційного визначення, конкретної концептуалізації проблем комунікації, її характеру – «метадискурсивної лексики». Водночас очікується, що матриця зможе сформулювати свої незгоди з іншими затвердженими перспективами, таким чином відкриваючи аргументи між різними підходами до практичних проблем комунікації.

Оригінальна презентація конститутивної метамоделі, застосування цих принципів визначення теорій комунікації сприяють семи основним перспектам або, як Крейг вважає за краще їх позначати, традиціям, а саме: риторичній, семіотичній, феноменологічній, кібернетичній, соціопсихологічній, соціокультурній та критичній. Крім того, Крейг визнає деякі вторинні, гібридні форми, такі як постструктурна традиція. Також він визнає, що саме ця матриця є лише одним зі зручних способів структурування поля. Тому вона завжди відкрита для виправлень та доповнень, потребує істотних коректив схеми.

Єдиними обмеженнями на додавання традиції до конститутивної метамоделі є те, що поставлена традиція повинна містити істотну думку, яка сприяє унікальній, практично наслідковій концептуалізації спілкування, істотно вирізняється серед усіх інших традицій, і що вона повинна бути включена в матрицю поля, конкретизуючи своє виразне уявлення про проблеми спілкування, метадискурсивну лексику, звичні переконання. Це стверджує або кидає виклик аргументації щодо інших традицій. Включення нової традиції вимагає, щоб інші традиції були перероблені, принаймні настільки, що кожній з них є що сказати про нові традиції та, можливо, більш радикальними способами.

Отже, хоча конститутивна метамодель є відкритою до змін, такі зміни повинні виконуватись впорядковано. Іншими словами, незалежно від того, як матриця влаштована насправді, вона повинна пояснювати відповідні відмінності між базовими теоріями першого порядку щодо об'єднального питання практичного застосування. Це передусім те, що вимагає зробити конститутивна метамодель: розрізнити центральні традиції теорії комунікацій таким чином, щоб сформулювати їх відмінності і тим самим сприяти обговоренню між цими перспективами.

Прагматизм потрібно підняти до статусу базової комунікативно-теоретичної традиції. У матриці метамоделі вона повинна бути здатною стверджувати своє унікальне поняття комунікації у викладеному вище способі. За словами Крейга, він визначив катіон комунікаційно-теоретичної квінтесенції прагматизму. Зважаючи на прагматичну перспективу як традицію в тому сенсі, що вимагається, хоча дане питання дещо не відповідає повній артикуляції матричної моделі. За Крейгом, прагматична традиція концептуалізує комунікацію у відповідь на проблему несумірності, тобто проблему спільності операцій у плюралістичному соціальному світі, що характеризується відсутністю загальних, абсолютних стандартів вирішення відмінностей. Далі через інтерпретацію концепції Джона Дьюї демократичної спільноти прагматичний погляд на комунікацію виразно концептуалізується. Комунікація в суспільстві, на думку Дьюї, залежить від демократичної громадськості чи плюралістичної спільноти в контексті співпраці.

Дьюї представив п'ятиступеневу прагматичну модель розуміння та розв'язання проблем, яку пізніше вивчав та переглядав Морган. Перший крок цієї моделі передбачає зіткнення із ситуацією та визнання її предметом дослідження. Тут варто звернути увагу на те, що проблема може лежати за межами сучасного досвіду дослідника. На другому кроці дослідник міркував би про природу проблеми. Процес відображення може привести до нової версії проблеми та переформулювання дослідницького питання, яке було ідентифікованим на першому кроці. Третій крок передбачає розгляд можливих дій, тобто роздуми про можливі шляхи розв'язання дослідницького питання. На наступному етапі дослідник міркував

би про вибір методів дослідження. У результаті цього процесу він може зробити крок назад, оскільки вибір методу може повернути дослідника до перегляду вибору проекту дослідження, а звітди навіть може повернути його до розгляду дослідницького питання. До цього, приступаючи до п'ятого кроку та проводячи саме дослідження, він може пройти кілька раундів проектування дослідження, підбору методів, роздумів про зроблений вибір та перегляду дослідницького питання. У прагматизмі цей процес називається «викраденням», який ґрунтується на взаємовідносинах «якщо-тоді», в яких роздуми дослідників щодо природи проблеми приводять їх до висновків, що «якщо діяти певним чином, то ви отримаєте певний набір результатів». Таким чином, прагматична методологія сприяє такому способу рефлексії: про природу проблеми та її потенційні вирішення та про природу проблеми та ймовірні дії. Іншими словами, методологія пов'язує процес проектування дослідження до основного дослідницького питання та пов'язує проектування з вибором методу.

Прагматизм побудований на двох взаємопов'язаних концептуалізаціях філософського дослідження: трактування сенсу й інтерпретації істини. Інтерпретація у вузькому сенсі: прагматизм є лише інтерпретацією сенсу. Прагматична максима насамперед займається вирішенням проблем. Розв'язання проблеми як такої включає успішне застосування концепцій, переконань або теорій у конкретній ситуації. Головна міра успіху – задовільний результат щодо проблеми, яку потрібно вирішити. Задоволення – стан розуму, що відбувається в даний момент. Значення може бути встановлене лише через рефлексивний досвід. За своєю суттю, досвід дає можливість перевірити істинність, що дає можливість ретроспективно приписувати значення нашим діям. Проте значущість досвіду значно перевищується, адже це лише відправна точка, джерело потенціалу.

Отже, краще говорити про «нову хвилю прагматизму», а не про «неопрагматизм», оскільки деякі прихильники прагматичних ідей у своїх спробах переоцінити значення прагматизму для галузі комунікації свідомо звертаються до класичних прагматиків, таких як Вільям Джеймс і Джон Дьюї, а деякі – до неопрагматиків, зокрема Річарда Рорті. Неопрагматики доходять висновку, що філо-

софію завжди слід обґрунтовувати досвідом, а все інше, що не є в такий спосіб обґрунтованим, слід відкинути як зайве. Однак слід запитати, чи таке поняття досвіду та філософії справді є найбільш задовільним для прагматичної теорії комунікацій? Як відомо, теорія Джеймса вимагає суворого дотримання прямого досвіду, згідно з яким незручно відмовлятися від визнання ролі абстракції. Іншими словами, універсалії мають бути обмежені прямим досвідом. Теорія комунікації як поле Роберта Крейга була визнана багатьма асоціаціями за вплив на сферу комунікації, а також прийнята іншими авторами як нова основа для розуміння галузі теорії комунікації. Крейг використовував конститутивну модель не для якоїсь теорії істини чи логічної необхідності, а тому, що названа модель прагматично виконує мету проекту, а саме – відкрити простір, в якому конкуруючі теорії комунікації можуть взаємодіяти. Завдяки цьому конституційна модель зможе підтримувати теоретичний космополітизм.

Теоретичне та практичне значення даного дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів у подальшому дослідженні науково-методологічного потенціалу філософії прагматизму та неопрагматизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джеймс У. Введение в философию. Москва : Республика, 2020. URL: https://www.socionauki.ru/almanac/noo21v/number_2/1_1_5_2.pdf
2. Дьбюї Д. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002.
3. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Случайность, ирония и солидарность / пер. с англ. И. Хестановой, Р. Хестанова. Москва : Русское феноменологическое общество, 1996.
4. Bertrand R. The Analysis of Mind. Macmillan. URL: <https://www.gutenberg.org/files/2529/2529-h/2529-h.htm>
5. Craig R. T. Communication Theory as a Field. *Communication Theory*. 1999. Vol. 9. Is. 2. P. 119–161.

REFERENCES

James W. (2000). *Introduction to philosophy*. Moscow: Republic. Retrieved from: https://www.socionauki.ru/almanac/noo21v/number_2/1_1_5_2.pdf [In Russian].

Dewey D. (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Abris. [In Ukrainian].

Rorty R. (1996). *Coincidence, irony and solidarity*. RFO. Retrieved from: <file:///C:/Users/user/Downloads/contingency.pdf> [In Russian].

Bertrand R. (1921). *The Analysis of Mind*. Macmillan. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/files/2529/2529-h/2529-h.htm>

Craig R.T. (1999). Communication Theory as a Field. *Communication Theory*, Vol. 9, Is. 2, 119-161.

Mariia-Kateryna Pavchuk

Post-Graduate Student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; Chernivtsi, Ukraine; e-mail: katyapavchuk@meta.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2999-8321>

A new wave of pragmatism in communication research

Abstract

It provides a brief overview of James' pragmatic empiricism, Dewey's empiricism, Rorty's neo-pragmatist ideas, and an overview of Craig's metamodels on communication theory. Based on this review, the author substantiates the need for radicalization of pragmatism and analyzes its impact on communication research. The essay argues that all communication theories are mutually relevant when addressed to a practical lifeworld in which "communication" is already a richly meaningful term. Each tradition of communication theory derives from and appeals rhetorically to certain commonplace beliefs about communication while challenging other beliefs. The complementarities and tensions among traditions generate a theoretical metadiscourse that intersects with and potentially informs the ongoing practical metadiscourse in society. In a tentative scheme of the field, rhetorical, semiotic, phenomenological, cybernetic, socio-psychological, sociocultural, and critical traditions of communica-

tion theory are distinguished by characteristic ways of defining communication and problems of communication, metadiscursive vocabularies, and metadiscursive commonplaces that they appeal to and challenge. Topoi for argumentation across traditions are suggested and implications for theoretical work and disciplinary practice in the field are considered. So, from the point of view of Robert Craig, the whole theory of communication is a kind of metadiscourse, a way of speaking about speaking, which receives most of its credibility and interest through a rhetorical appeal to the well-known truths of everyday practical metadiscourse. On this basis, the researcher builds a coherent agreed field of a unified communication theory, each element of which refers to its own set of "common truths" and critically examines the other elements included in the field.

Keywords: *pragmatism, communication theory, experience, Craig, James.*